

Majtényi Mihály újabb elbeszélései

Az elbeszélés különös műfaj, talán legtágabb az összes irodalmi kifejező formák között, amellett annyi élményanyagot helyezhet el benne az író, amennyivel éppen rendelkezik, vagy amennyire futja. Ha alakjait jobban megformálja, élményeinek a tüze hevítőbb; azok kiemelkednek az elmosódó háttérből és megkezdik önálló életüket az elbeszélés keretén belül. De megmaradhatnak egészen szürkéknek, az író legnagyobb jóindulatú segítsége és igyekezete ellenére is ismeretlenek, megközelíthetetlenek és megfoghatatlanok. A novellától a tárcáig és a karcolatig nagy a távolság és nagyok a lehetőségek. Az elbeszélés ott van valahol a kettő között, de mindenesetre távolabb a novellától, mint sokan hiszik és mint azt maga a kötet írója is feltételezte, írásait novelláknak és karcolatoknak nevezve. Az ember, ha ezt a szót hallja: novella, nem jelentkezik képzeletében széles, epikus bőségű történetek hősookról, emberekről, eseményekről, jelenségekről. Az írásművészet magas iskoláját jelentik a novellák, úgy, ahogy azokat a legnagyobbak megalkották. Tele drámai feszültséggel, rövidségükben és tömörségükben a csiszoltság és a kiegyensúlyozottság érzését keltik, nyelvükben pedig a választékosság a legelső követelmény. Megragad egy életdarabot, amelynek határozott kezdete van, s arról beszél, azt ismerteti, és ábrázolja egészen a befejezésig. Tehát a határok nem elmosódtak, hanem erősen meg vannak húzva. Olyan, mintha a folyamat bizonyos szakasza fölé nagyító lencsét tartanánk és az így fel-fokozottan és felnagyítottan látott cselekményt írnanak meg. Ilyen értelemben nem novellák Majtényi Mihálynak ebbe a kötetbe foglalt írásai. Ugyanakkor, majdnem mindegyik írása tipikus képviselője annak az elbeszélésnek, amelyet mozaik-elbeszélésnek is nevezhetnénk. Élmény rakta ugyan az egyes képeket egymás mellé, külön-külön szépen és művészi módon van valamennyi megformálva; de az indulat, az alkotás indulata nem forrasztotta őket eggyé, hanem élék a maguk külön életét, szinte mint külön emberek a társadalomban. Egységes törekvések nem fűzik őket eggyé és hajszálvékony határaikat nem szakította szét az író formáló keze. Nemcsak azért volt szükség ezeket már bevezetőnek elmondani, mert szeretjük önkényesen összekeverni a két nevet, cserélgette őket, mintha egy fogalmat jelentenének, hanem azért is, hogy elhatároljuk magunkat, és a következő elemzésben ne úgy kezeljük őket, ahogyan az író nevezte: novelláknak és karcolatoknak, hanem ahogy valóban kezelniük kell: elbeszéléseknek és karcolatoknak.

Mit jelentenek ezek az elbeszélések vajdasági magyar irodalmunk fejlődésében? Jelentenek-e haladást tematikában, ábrázolásban, nyelvben és igényben? Valóban jelentenek haladást; ha pedig a felszabadulás után megjelent »Májusfa« című kötetét a fejlődés egyik állomásának tekintjük,

ez az új kötete hatalmas ugrást jelent előre, felfogásban és ábrázolásban. Ha a szölamokat, irodalmunk első három-négy évének uralkodó jellemvonását, a szocialista irodalmak gyermekbetegségének tartjuk; örömmel állapíthatjuk meg, ez az elbeszélés kötet azt mutatja, a gyermekbetegség megszűnt, legalább is legjobb íróink, mint szűk ruhát, felvett álarcot, lehányják magukról és visszatérnek a realizmushoz, mindenkor minden irodalmának egységes áramlatához, amely legtökéletesebben tükrözi vissza a legfontosabbat: az életet. Majtényi Mihály volt talán a legimmúnisabb írója a felszabadulás utáni irodalomnak. Már a »Májusfa« című kötet tartalmazta ezt a hangot, amit itt megüt. Már ebben a kötetében éreztük a jó ízeket, a mesélésnek azt a báját és frissességét, amit annyira szeretünk a legnagyobbánál: Móricz Zsigmondnál. Ez Majtényi Mihály egyik nagy érdeme. Kötetébe maradéktalanul sikerült átmentenie ezt az írói magatartást, ezt a jóízű mesélést. De nem mondhatjuk ugyanezt elbeszéléseinek minden sajátosságáról. Ábrázolásában ez érdekel bennünket elsősorban. Megmarad egy bizonyos kezdeti fokon és csak a legsikerültebb műveiben, elsősorban a Bácskai mult három elbeszélésében, érezzük a jobb és a teljesebb ábrázolásra való törekvést. Embereit, legyenek azok szívünkhez közelállóak, vagy ellenszenvesek, nem emeli ki a háttérből, és így természetesen lehetetlenné is teszi a közelebbi megismerkedést hőseivel. Elbeszéléseinek nagyobb részét domborműhöz hasonlíthatnám. Megrajzol, kiformal egy embert, vagy egy embercsoportot, de nem választja el a háttértől, hanem benne hagyja őket. Így még a legjobbak is egy kicsit az egyoldalúság érzését keltik. Pedig Majtényi Mihály tud jellemezni. Szavai pontosak és nem tétovázva ragadják meg a lényegét. Alakjait kiszakította ugyan a tömegből, de az apró részletezésen kívül relief-szerű egymásmellettségben az emberek körvonalait adja csupán. Megrajzolja őket, de nem mélyed bele életükbe. Még a legjobban sikerült alakjaiban sem tudta a »történelmet« adni. Szereti az elvontabb, nagybetűvel is írható személyeket (Óreganyó például a hasonló című elbeszélésből), a ködben járó alakokat, mint a kötet első elbeszélésének hősei (Forró föld), vagy a polgár a »Sapkájukon vörös csillag« című elbeszélésében. Nem egy polgár, akiben megörökíti a polgárság főbb erényeit és hibáit, hanem a »polgár«, típus, mondanánk, ha nem ismernénk a tipikus ábrázolás lényegesebb követelményeit. Vagy idézzem a Népszámlálás (más szempontból jellemző) hőseit a maguk megfoghatatlanságában? Ugyanakkor nem kerülhetjük el Majtényi emberábrázoló erejének java természetét sem. Ki ne emlékezne a Bajúsz című elbeszélés pompás emberrajzára, rövid, de annál inkább a pontosságra és a realitásra törekvő megjelenítő erejére. Maga az elbeszélés a kötet egyik legjobban sikerült műve. Szinte teljes egészében tartalmazza Majtényi elbeszélő művészetének, elbeszéléseinek minden pozitív vonását, ugyanakkor a hibákból is jó ízelítő. Majtényi képszerűsítésére a legjobb példa, ezért elemezzük talán ezt az elbeszélést részletesebben. A vonat képe, a szedelőzködő, szállingózó utasok változó, de azért mindig a névtelenségben maradó alakjai, azután az utazás változatos és lokalitásokkal tele tájai szorosan meghatározzák az elbeszélés menetét. A lassú ismerkedés, a meginduló beszélgetések, szinte vetítik az ablakközvetítette tájat és onnan mindig felfrissülő hangulatokkal gyarapodik a mese. Ebből lassan és fokozatosan bontakozik ki maga a főhős alakja, az emlékezésen keresztül. És most jön a legnehezebb: megrajzolni beszélgetéseken és mesélésen keresztül egy ismeretlen embert, a maga környezetével, parancsolóival és alárendeltjeivel. Átmenteni azt a hangulatot talán így, ilyen módon a legnehezebb. Az elbeszélésben amúgy is háttérben lévő írófőt még egy lépéssel hátrább tolja az újabb elem: megrajzolt emberek

emlékezetén keresztül megrajzolni egy másik embert. Ezt a kettős munkát nagyszerűen oldotta meg Majtényi. A befejezés kitűnő volta szinte feledtetni a kezdő részek nagyon is mozaik-szerű ábrázolását. Főhőse a »nyüzött« János, ellenállásával, jelleméből fakadó cselekedeteivel a kötet talán legjobban mintázott hőse. Hús-vér ember, akit remek mondataival merevített élő szoborrá Majtényi elbeszélő művészete. De ilyen sikerült alakja még a »Baráberek« Lőrince, meg a sváb kocsmárosa, a »Vendéglő a vidám gyászhuszárhoz« groteskségében is teljes illuziót keltő alakja. Ezekben van valami, aki arra kényszeríti az olvasót, hogy emberi sorsokon keresztül a kör és a helyzet levegőjét tele tudóval szívja. Alakjai nemcsak emberek, de egy kor, egy társadalmi valóság hősei is, amelyből magukkal hozták egyéni fiziognómiájukat. Egész lényük a kor levegőjét árasztja és így a hitelesség és a valószerűség hatását keltik. Ezekben a legnagyobb Majtényi Mihály művészete. De a hangulat megragadásában is igen sikerültek írásai. Szereti megragadni a hangulatot, sajnos, csupán csak azt. Még kevésbé sikerült elbeszéléseit is ez a hangulatsmélkedés teszi számunkra egy fokkal értékesebbé. Általában szereti feléleszteni ezt a különös emberkörű világot. A Bácskai mult elbeszéléseinek jó része ilyen hangulat-fénykép, de a többi elbeszélésekből is idézhetnénk ilyen részeket. Itt egészen részletes, aprólékos, ami bizony az összhatás és az arányosság szempontjából nem mindig kedvező elbeszéléseire. Ezekben a hangulatsmélkedésekben legjobbak a mondatai is. Nyelve különben is ízes és magyaros; emlékeztett a magyar elbeszélők szegedi csoportjának (Móra Ferenc, Tömörkény István) elbeszélő hangjára, de egyéni ízet, más írótól megkülönböztető sajátosságát kétségtelenül a szavak mögé rejtett, megjegyzésekben, odavetett mondatokban megbúvó humor, az olthatatlan kacagás jelenti. Nem gúnyos és humorának nincs éle. Inkább az ember nevetése, aki még a tragédiában sem lát csupán tragédiát, hanem meglátja az emberi velejáróját: a groteskséget és a humort, vagy a biztató és szánakozó mosolyt is. Hány elbeszéléseinek alapja éppen a társadalmi jelenségek fejetetejére állásának gúnyos rajza. Nem ilyeneken alapul-e az elsüllyedt évek társadalmának rajza, vagy az Új élet megváltozott és a letűnt osztályok fiainak idegen és ellenséges világa a kulák vagy a feketéző alakjában. A humor, mint búvópatak, állandóan fel-fel bukkan az elbeszélésekben. Majdnem mindegyikben érezzük jelenlétét, és majdnem mindegyiket valami megnyugtatóan emberi és valószerű hangulattal szövi át meg át.

Azt mondtam, még ennek az írásnak az első részében, hogy Majtényi a szocialista irodalmak gyermekbetegségét már régebben kiheverte, és ez a kötet teljes egészében az igazibb Majtényi Mihály alakját örökíti meg. Felfogásban és ábrázolásban eltér tehát a megszokott, mehanikusan ismétlődő és lefolyó eseménykonstrukciókat gyártó elbeszélésektől. A társadalmat ábrázolja, a társadalmi jelenségek egész sor tulajdonságát bonthatom ki az elbeszélések hőseinek egymás közötti kapcsolataiból, mozdulataikból, szavaikból és az elbeszélés levegőjéből. Az Elsüllyedt évek mult-idézése vagy az Új élet mai embereinek megjelenítése nem a leegyszerűsítés és a pozitív-negatív, fehér-fekete kombinációkból keletkezett emberek segítségével történik, hanem a társadalmi helyzetet felismerő és azokat a meghatározó erőket is megragadó emberi tevékenységgel. Elbeszéléseiben a társadalmi élet jelenségei embereken keresztül jelennek meg. Nem közvetlenül találkozunk hatásukkal, hanem közvetve, emberi érzéseken, gondolatokon és magatartáson keresztül. A kötet négy szövege négy magatartást is jelképez. Négy kor négyféle embere jelenik

meg szavai nyomán. És ha kíváncsiak vagyunk és szeretjük az emberek mögötti világot is megismerni, akkor sokkal hitelesebb és elfogadhatóbb képet nyerhetünk az egyes elbeszéléseken keresztül, mintha az embereket csupán ürügynek használtuk volna az egyes társadalmi eszmék megismer-tetésére vagy propagálására. Ez egy fokkal több. Az embereken keresztül ismerünk meg egy társadalmat és nem fordítva.

Időrendben elsők az *Elsüllyedt évek* elbeszélései. A régi Majtényi talán legjobb és legjellemzőbb elbeszéléseit olvashatjuk bennük. Szerényen a kötet végén vannak, mintha csak azt akarnák példázni: íme, ilyenek voltunk mi és ilyen voltam én, az írójuk. Nem széleskörűek a problémák, amelyeket megragad bennük. Minden egyes elbeszélésében egy részletet találjuk csak meg annak a nagy kérdéskomplexumnak, amelyet röviden a polgári társadalom agóniának nevezünk. Halálra ítélt emberekről beszél és az a szánakozó irónia nagyszerűen festi az elbeszélések cselekményét. A polgári társadalom bomlása már régebben megindult és a családi életet sem kímélte meg, oda is betört és a »Lámpás kialszik« elbeszélése teljes egészében mutatja a polgári családon belül jelentkező ellentéteket, a könyörtelen kizsákmányolást és kegyetlenséget. Egyszerű emberi mozdulaton, pár szón kívül alig történt valami különös az elbeszélésben és mégis megnyílt egy világ, a polgári család zárt világa, amelyben már többet sohasem lesz nyugalom és »semmi sem lesz rendben«. Ugyanúgy szegényebb kiadásban mutatja be a családi féltékenység, alakuló családi háromszög keretén belül az iparosok, a polgárosult kisemberek egymás közötti ellentéteit is, amelyek szoros kapcsolatban vannak magával a társadalmi helyzettel. A rombolás, a romlás a legkisebb sejtben, a családban pusztít a legjobban és talán még kézzelfoghatóbban, mint a társadalmi élet más területén. A két elbeszélés, ha nem is kimerítő képet, mindenesetre leglényegesebb kérdéseit megpróbálta megérteni és ábrázolni. Azután a vándorló mesterek, vásárosok, az elmult társadalmak tipikus és elmaradhatatlan emberei jelennek a *Vásár* című elbeszélésében. Itt is csak ábrázol és lassan felidéz egy kis miniatűr társadalmat, amelyben ismét jelentkeznek az ellentétek vagy azok következményei. De a ciklus legjobb elbeszélése kétségtelenül a »Vendéglő a vidám gyászhuszárhoz« című. Tele van humorral, jóízű nevetéssel és groteszkségekkel. Ami az előző elbeszélésekben finom mosoly, az itt harsogó kacagás. A ferde társadalmi rendet görbe tükörben szemléli. Nem gúny, de az irónia az alapszíne ennek az elbeszélésnek is.

Ez a sajátosság uralkodik a többi elbeszélésekben is. A Bácskai mult most írt, de elmúlt korokkal foglalkozó írásai hangulatot fényképeznek. Egy regény forgácsolai és ez természetesen meg is érződik az elbeszéléseken. Egyetlen egy van a gyűjteményben, amelyet Tömörkény is írhatott volna, nemcsak azért, mert sikerült és mert stílusában és felfogásában itt van a legnagyobb érintkező felülete a magyar elbeszélőirodalom e klasszikusával, hanem azért is, mert a vajdasági történeti elbeszélés ebben hatalmas lépést tett előre. Eddig csupán a felszabadító harcok szakaszáig nyúltak íróink, vagy legjobb esetben a mult Jugoszlávia társadalmi életét írták meg több-kevesebb sikerrel, Majtényi Mihály helyes megérzéssel még tovább ment. A bácskai mult rejtett és feltáratlan területe nemcsak új talaj, de hatalmas lehetőség is. Embereket, jelenségeket új szempontból, új szemlélettel megteremteni, amelyek azután egy kor levegőjének nem csupán fuldokló részeseivé válnak, de hőseivé is. Ezért kell örömmel üdvözlőnünk minden ilyen kísérletet. Legsikerültebb kétségtelenül a *Baráberek* című elbeszélése. Megformált, élő, mozgó és szenvedő emberei a

vajdasági magyar elbeszélés legsikerültebb darabjai közé sorozzák ezt az elbeszélést. Tökéletes kifejezője Majtényi elbeszélő alkatának és ábrázoló módjának. Ha a többi elbeszélésben csupán hangulatot érzékeltet, ebben már élő embereket is.

A Forró föld című három elbeszélése elmosódott-arcú szereplőivel Majtényinek nem a legsikerültebb elbeszélései közé tartozik. Itt a legkidolgozatlanabbak az alakok. A »Forró föld« hősei, vagy a »Sapkájukon vörös csillag« polgárai szimbolumok csupán, nagybetűs emberek, és nem lehet összehasonlítani őket a »Baráberekben« elért ábrázolási magasságokkal. Talán még az öreganyó névtelen, de eléggé megformált alakja bontakozik ki ezek közül az emberek közül. De nála sincs meg az a határozott fiziognómia, amely a »Baráberek« Lőrincét annyira egyénivé és végeredményben művészié teszi.

Az Új élet elbeszélései szerkezetileg a legziláltabbak és legszétesőbbek. A valóság, a mának a valósága nem tudta még felszabadítani Majtényi fantáziáját. Az a képzelet, amely olyan szabadon csatngolt a mult tarlóján, az új életben megállt és nem tudott olyan művészt adni. Ezekben érződik a legtöbb hatás és ezekben a legkevesebb az önállóság. Sematizál, a cselekménye nem egységes. Az eseményeket sokszor az értekezés váltja fel és a helyettesítés természetesen az elbeszélés művészi hitelének a kárára megy. Itt is a társadalmi problémák néhány jellemző tulajdonságát örökíti meg (szövetkezeti élet, a letűnt társadalom még élő és romboló alakjainak mesterkedései, az új társadalmi rend jelenségei), de nem tudta őket olyan erővel, olyan elhithető erővel megalkotni, mint a régi Bácskával foglalkozó írásokban. Ebben is kiemelkedik a »Bajúsz«, a már említett tulajdonságainál fogva. Ha a »Bajúsz« és a »Baráberek«, vagy a »Vendéglő a vidám gyászhuszárhoz« és az »Öreganyó« című elbeszéléseket, mint a legsikerültebbeket emeljük ki, rá kell mutatnunk Majtényi elbeszéléseinek szerkezeti hibáira és jellegzetességére is, valamint nem hagyhatjuk figyelmen kívül stílusának eredetiségét és jelentőségét irodalmi életünkben. Az elbeszélések nagy átlaga érdekes szerkezeti sajátossággal bír. Említettem már, hogy majdnem mind mozaik-elbeszélés, tehát apró képekből, széteső cselekményből áll, amelyek zilált és nem egységes hatást váltanak ki (Népszámlálás). A szokásos bevezető sorok után apró képek alkotják magát az elbeszélés gerincét, amelyet azután, rövid és prózai sorokkal, az elbeszélést, az ábrázolást nem folytatva zár le. Magyaráz. Ezzel, mintegy elrontja, vagy a legkisebbre csökkenti az olvasóra gyakorolt hatást.

De lássunk néhány jellemző példát: »... ő mégis azokra gondolt pár percig, azokra ott az erdő mélyén, akik fegyvert fogtak s úgy haltak meg abban a tudatban, hogy az igazságuk olyan hatalmas, hogy a halál sem tudja elnémitani. Mert ez már olyan korszak volt, hogy az emberek meg is tudtak halni a jobb sorsért és az igazságért.« (Népszámlálás). »... nincs többé előjog, nagyháló, zengett a hang a friss reggelben. És félig elfelejtett jeltelen sírokban itt is, ott is, a nagy folyókon innen és túl, hálott proletárkatonák pihenő, lezárt szemében örökké ott lobog a harc, amelyet megvívttak, hogy az ócska törvények elporladjanak. S kikel a szivekből, valahol csak él még a kizsákmányolás« (Lázadás) vagy: »... elloptátok a földemet — höngi most és szinte belekékül. A pusztai szél kacagva veri vissza a hangját. Mert nincsenek titkok a pusztaságban. Csak odalent a vakondok és kukacok birodalmában.« (Kukac a barázdában).

Érdekes, hogy ezt csupán az Új élet elbeszéléseiben találjuk meg, az egyéb jellegűekben szinte nincs is. Mintha nem tartaná elegendőnek ábrázolni azokat a jelenségeket, »amelyek a lelkeket lúgozták ki« és alakí-

tották más gondolkodásuakká az embereket. Természetesen ezeket tartom az elbeszélések egyik legnagyobb hiányosságának. Általában az elbeszélések szerkezete nem nagy erőssége írónknak, annál inkább a nyelve, amellyel a szerkezeti hiányosságokat teljes egészében pótolni tudja és ha teljes hatást ér el, azt nyelvi ábrázolásának, stílusának köszönheti. Nyelvről mondtunk már pár jellegzetességet, azonban külön ki kell még emelnünk nyelvének azokat a sajátosságait, amelyek annyira élvezhetővé és művészivé teszik elbeszéléseit, és amelyek segítségével meg tudjuk határozni helyét a vajdasági magyar irodalomban. Fellengzősnek hangzik, ha azt mondom róla, hogy nyelve költői nyelv. Hasonlatai olyan szépen és harmonikusan illeszkednek bele mondanivalójába, annyira szerves része az elbeszélésnek, hogy így kiemelve az egészből, mind a hasonlat, mind maga az elbeszélés megérzi hiányát. Pedig hasonlataiban van a legtöbb báj és melegség. Nézzünk meg néhányat közelebbről. Például az Öreganyó című elbeszélés bevezetőjében olvassuk: »Az alkony hamarosan megérkezett. Csizmát hordott nyilván, különben hogy vergődne át a nagy sáron keletről jövet. Ilyenkor jött be mindig öreganyó is, mintha szövet-ségben állna a szürkülettel. Mintha abból válna ki csontos, szikár alakja. Köhécselve érkezett, mert köhögőnivalója mindig akad az embernek, nagy hosszú élet után.« »Hajnali köd ülte meg a tájat. A vasutasok imbolygó lámpája ott küzdött a köddel, félgömbjük alig volt nagyobb egy lapátkezü kubikos öklénél. Ahogy múltak a percek, segített már a szürkület is, a vonatablakból olyan volt az egész kép, mintha az állomást, a tülekedő utassereget, a színes szemafórokat és a felvillanó váltókat tejszínű ködbe mártották volna...« (A bajús). Azután azok a mondatok, amelyek egy egész jelenetet valami derűs mosollyal vonnak be és amelyek olvasásakor önkéntelenül mosolyogni kényszerül az olvasó. Az élőbeszéd fordulatos és folyton változó ritmusát igyekszik átmenteni a könyv lapjaira is. Párbeszédei nem mesterkélték és nem színpadiasak és ahogy bele-bele avatkozik a beszélők gondolkodásmódjába és ahogy apró megjegyzéseivel kiegészíti hőseinek a beszédét, sohasem érezzük az író, aki most magyaráz, hanem csak a másik embert, aki bele-bele elegyedik a társalgásba. Az, hogy megmarad az élőbeszéd sajátosságainál, de nem válik modorossá és hétköznapivá, stílusának nagy értéke. Majtényi nem veti meg a művészt. Vigyáz kifejező formáira, nyelvében meg az egyik legigényesebb vajdasági magyar írónk.

A kötet legnagyobb elvi jelentősége messze túlmutat Majtényi Mihály írói pályáján. Azt valósította meg, ha nem is teljesen, amit még egy írónknak sem sikerült: a formai elemek és a tartalom egységét. Bizonyította, hogy komoly társadalmi mondanivalót is ki lehet fejezni elmélyedten és művészi eszközökkel. Tartalmában felöleli az egész bácskai múltat és a vajdasági jelent. A múltból az elnyomottakról ír, a megszállás időszakából az ellenállás és a forradalom kis hőseit, embereit örökíti meg, a felszabadulás után pedig az új élet kis, mindennapi jelenségeit. Formában folytatója annak az elbeszélőstílusnak, amelyben a magyar irodalom legnagyobb elbeszélői: Móricz Zsigmond, Móra Ferenc és Tömörkény István alkották meg a magyar elbeszélés legnagyobb eredményeit. Ezzel a kötetel példát mutatott, és minden írónknak bizonyította: a forma és a tartalom egységének megvalósítására íme, megvan minden lehetőség és itt van az az idő, amelyben ez már nem utópia, de kézzelfogható valóság.

Bori Imre